

Výroková a predikátová logika - XII

Petr Gregor

KTIML MFF UK

ZS 2015/2016

Základní algebraické teorie

- **Teorie grup** nad jazykem $L = \langle +, -, 0 \rangle$ s rovností má axiomy

$$x + (y + z) = (x + y) + z \quad (\text{asociativita } +)$$

$$0 + x = x = x + 0 \quad (\text{neutralita } 0 \text{ k } +)$$

$$x + (-x) = 0 = (-x) + x \quad (-x \text{ je inverzní prvek k } x)$$

- **Teorie komutativních grup** má navíc ax. $x + y = y + x$ (komutativita $+$)

- **Teorie okruhů** je jazyka $L = \langle +, -, \cdot, 0, 1 \rangle$ s rovností, má navíc axiomy

$$1 \cdot x = x = x \cdot 1 \quad (\text{neutralita } 1 \text{ k } \cdot)$$

$$x \cdot (y \cdot z) = (x \cdot y) \cdot z \quad (\text{asociativita } \cdot)$$

$$x \cdot (y + z) = x \cdot y + x \cdot z, (x + y) \cdot z = x \cdot z + y \cdot z \quad (\text{distributivita } \cdot \text{ k } +)$$

- **Teorie komutativních okruhů** má navíc ax. $x \cdot y = y \cdot x$ (komutativita \cdot)

- **Teorie těles** stejného jazyka má navíc axiomy

$$x \neq 0 \rightarrow (\exists y)(x \cdot y = 1) \quad (\text{existence inverzního prvku k } \cdot)$$

$$0 \neq 1 \quad (\text{netrivialita})$$

Axiomatizovatelnost

Zajímá nás, zda se daná část světa dá “dobře” popsat.

Nechť $K \subseteq M(L)$ je třída struktur jazyka L . Řekneme, že K je

- **axiomatizovatelná**, pokud existuje teorie T jazyka L s $M(T) = K$,
- **konečně axiomatizovatelná**, pokud je axiomatizovatelná **konečnou** teorií,
- **otevřeně axiomatizovatelná**, pokud je axiomatizovatelná **otevřenou** teorií,
- **teorie T je konečně (otevřeně) axiomatizovatelná**, pokud $M(T)$ je konečně (respektive otevřeně) axiomatizovatelná.

Pozorování *Není-li K uzavřená na el. ekvivalenci, není axiomatizovatelná.*

Například

- lineární uspořádání jsou konečně i otevřeně axiomatizovatelná,*
- tělesa jsou konečně axiomatizovatelná, ale ne otevřeně,*
- nekonečné grupy jsou axiomatizovatelné, ale ne konečně.*

Důsledek kompaktnosti

Věta Má-li teorie T pro každé $n \in \mathbb{N}$ alespoň n -prvkový model, má i nekonečný model.

Důkaz V jazyce bez rovnosti je to zřejmé, uvažme jazyk s rovností.

- Označme $T' = T \cup \{c_i \neq c_j \mid \text{pro } i \neq j\}$ extenzi teorie T v rozšířeném jazyce o spočetně nekonečně mnoho nových konstantních symbolů c_i .
- Dle předpokladu má každá konečná část teorie T' model.
- Tedy dle věty o **kompaktnosti** má T' model, ten je nutně nekonečný.
- Jeho redukt na původní jazyk je hledaný nekonečný model teorie T . □

Důsledek Má-li teorie T pro každé $n \in \mathbb{N}$ alespoň n -prvkový model, není třída všech jejích konečných modelů axiomatizovatelná.

Např. nelze axiomatizovat konečné grupy, konečná tělesa, atd. Avšak třída nekonečných modelů teorie T jazyka s rovností je axiomatizovatelná.

Konečná axiomatizovatelnost

Věta Necht' $K \subseteq M(L)$ a $\bar{K} = M(L) \setminus K$, kde L je jazyk. Pak K je *konečně axiomatizovatelná*, právě když K i \bar{K} jsou axiomatizovatelné.

Důkaz (\Rightarrow) Je-li T konečná axiomatizace K v *uzavřeném* tvaru, pak teorie s jediným axiomem $\bigvee_{\varphi \in T} \neg \varphi$ axiomatizuje \bar{K} . Nyní dokažme (\Leftarrow).

- Necht' T, S jsou teorie jazyka L takové, že $M(T) = K$, $M(S) = \bar{K}$.
- Pak $M(T \cup S) = M(T) \cap M(S) = \emptyset$ a dle věty o *kompaktnosti* existují konečné $T' \subseteq T$ a $S' \subseteq S$ takové, že $\emptyset = M(T' \cup S') = M(T') \cap M(S')$.
- Jelikož

$$M(T) \subseteq M(T') \subseteq \overline{M(S')} \subseteq \overline{M(S)} = M(T),$$

je $M(T) = M(T')$, tj. konečná T' axiomatizuje K . \square

Konečná axiomatizovatelnost - příklad

Nechť T je teorie těles. Řekneme, že těleso $\mathcal{A} = \langle A, +, -, \cdot, 0, 1 \rangle$ je

- **charakteristiky 0**, neexistuje-li žádné $p \in \mathbb{N}^+$ takové, že $\mathcal{A} \models p1 = 0$, kde $p1$ značí term $1 + 1 + \dots + 1$ (+ aplikováno $(p - 1)$ -krát).
- **charakteristiky p** , kde p je prvočíslo, je-li p je nejmenší t.ž. $\mathcal{A} \models p1 = 0$.
- Třída těles charakteristiky p pro p prvočíslo je **konečně** axiomatizována teorií $T \cup \{p1 = 0\}$.
- Třída těles charakteristiky 0 je axiomatizována (**nekonečnou**) teorií $T' = T \cup \{p1 \neq 0 \mid p \in \mathbb{N}^+\}$.

Tvrzení Třída K těles charakteristiky 0 není **konečně** axiomatizovatelná.

Důkaz Stačí dokázat, že \bar{K} není axiomatizovatelná. Kdyby $M(S) = \bar{K}$, tak $S' = S \cup T'$ má model \mathcal{B} , neboť každá konečná $S^* \subseteq S'$ má model (těleso prvočíselné charakteristiky větší než jakékoliv p vyskytující se v axiomech S^*). Pak ale $\mathcal{B} \in M(S) = \bar{K}$ a zároveň $\mathcal{B} \in M(T') = K$, což není možné. \square

Otevřená axiomatizovatelnost

Věta *Je-li teorie T otevřeně axiomatizovatelná, pak každá podstruktura modelu T je rovněž modelem T .*

Důkaz Nechť T' je otevřená axiomatika $M(T)$, $\mathcal{A} \models T'$ a $\mathcal{B} \subseteq \mathcal{A}$. Víme, že pro každé $\varphi \in T'$ je $\mathcal{B} \models \varphi$, neboť φ je otevřená. Tedy \mathcal{B} je modelem T' . \square

Poznámka *Platí i obrácená implikace, tj. je-li každá podstruktura modelu teorie T rovněž modelem T , pak T je otevřeně axiomatizovatelná.*

Např. teorie DeLO není otevřeně axiomatizovatelná, neboť např. konečná podstruktura modelu DeLO není modelem DeLO.

Např. nejvýše n -prvkové grupy pro pevné $n > 1$ jsou otevřeně axiomatizovány

$$T \cup \left\{ \bigvee_{\substack{i,j \leq n \\ i \neq j}} x_i = x_j \right\},$$

kde T je (otevřená) teorie grup.

Definovatelné množiny

Zajímá nás, které množiny lze v dané struktuře zadefinovat.

- **Množina definovaná formulí** $\varphi(x_1, \dots, x_n)$ **ve struktuře** \mathcal{A} je množina

$$\varphi^{\mathcal{A}}(x_1, \dots, x_n) = \{(a_1, \dots, a_n) \in A^n \mid \mathcal{A} \models \varphi[e(x_1/a_1, \dots, x_n/a_n)]\}.$$

Zkráceným zápisem, $\varphi^{\mathcal{A}}(\bar{x}) = \{\bar{a} \in A^{|\bar{x}|} \mid \mathcal{A} \models \varphi[e(\bar{x}/\bar{a})]\}$, kde $|\bar{x}| = n$.

- **Množina definovaná formulí** $\varphi(\bar{x}, \bar{y})$ **s parametry** $\bar{b} \in A^{|\bar{y}|}$ **ve struktuře** \mathcal{A} je

$$\varphi^{\mathcal{A}, \bar{b}}(\bar{x}, \bar{y}) = \{\bar{a} \in A^{|\bar{x}|} \mid \mathcal{A} \models \varphi[e(\bar{x}/\bar{a}, \bar{y}/\bar{b})]\}.$$

Např. pro $\varphi = E(x, y)$ je $\varphi^{\mathcal{G}, b}(x, y)$ množina sousedů vrcholu b v grafu \mathcal{G} .

- Pro strukturu \mathcal{A} , množinu $B \subseteq A$ a $n \in \mathbb{N}$ označme $\mathbf{Df}^n(\mathcal{A}, B)$ třídu všech množin $D \subseteq A^n$ definovatelných ve struktuře \mathcal{A} s parametry z B .

Pozorování $\mathbf{Df}^n(\mathcal{A}, B)$ je uzavřená na doplněk, sjednocení, průnik a obsahuje \emptyset, A^n . Tedy tvoří podalgebru potenční algebry $\mathcal{P}(A^n)$.

Definovatelnost a automorfismy

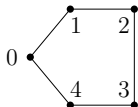
Ukážeme, že definovatelné množiny jsou invariantní vůči automorfismům.

Tvrzení Necht' $D \subseteq A^n$ je množina definovatelná ve struktuře \mathcal{A} z parametrů \bar{b} a h je *automorfismus* \mathcal{A} , který je *identický* na \bar{b} . Pak $h[D] = D$.

Důkaz Necht' $D = \varphi^{A, \bar{b}}(\bar{x}, \bar{y})$. Pak pro každé $\bar{a} \in A^{|\bar{x}|}$

$$\begin{aligned} \bar{a} \in D &\Leftrightarrow \mathcal{A} \models \varphi[e(\bar{x}/\bar{a}, \bar{y}/\bar{b})] \Leftrightarrow \mathcal{A} \models \varphi[h e(\bar{x}/\bar{a}, \bar{y}/\bar{b})] \\ &\Leftrightarrow \mathcal{A} \models \varphi[e(\bar{x}/h\bar{a}, \bar{y}/h\bar{b})] \Leftrightarrow \mathcal{A} \models \varphi[e(\bar{x}/h\bar{a}, \bar{y}/\bar{b})] \Leftrightarrow h\bar{a} \in D. \quad \square \end{aligned}$$

Např. graf \mathcal{G} má právě jeden netriviální automorfismus h zachovávající vrchol 0.

$$h(0) = 0, \quad h(1) = 4, \quad h(2) = 3, \quad h(3) = 2, \quad h(4) = 1$$

$$\{0\} = (x = y)^{\mathcal{G}, 0}, \quad \{1, 4\} = (E(x, y))^{\mathcal{G}, 0}, \quad \{2, 3\} = (x \neq y \wedge \neg E(x, y))^{\mathcal{G}, 0}$$

Navíc množiny $\{0\}$, $\{1, 4\}$, $\{2, 3\}$ jsou definovatelné z parametru 0. Tedy

$$\text{Df}^1(\mathcal{G}, \{0\}) = \{\emptyset, \{0\}, \{1, 4\}, \{2, 3\}, \{0, 1, 4\}, \{0, 2, 3\}, \{1, 4, 2, 3\}, \{0, 1, 2, 3, 4\}\}.$$

Rekurzivní a rekurzivně spočetné množiny

Které problémy jsou algoritmicky řešitelné?

- Intuitivní pojem “*algoritmus*” lze přesně formalizovat (např. pomocí TS).
- Při vhodném **kódování** přirozenými čísly problém reprezentujeme jako množinu kódů vstupů, na které je odpověď ano (**kladné instance**). Např.

$$SAT = \{[\varphi] \mid \varphi \text{ je splnitelný výrok v CNF}\}.$$

- Množina $A \subseteq \mathbb{N}$ je **rekurzivní**, pokud existuje algoritmus, který pro každý vstup $x \in \mathbb{N}$ **skončí** a zjistí zda $x \in A$ (výstup ano/ne). Říkáme, že takový algoritmus **rozhoduje**, zda $x \in A$.
- Množina $A \subseteq \mathbb{N}$ je **rekurzivně spočetná (r. s.)**, pokud existuje algoritmus, který pro každý vstup $x \in \mathbb{N}$ skončí, **právě když** $x \in A$. Říkáme, že takový algoritmus **rozpoznává**, že $x \in A$. **Ekvivalentně**, A je r. s. pokud existuje algoritmus, který na výstup postupně generuje všechny prvky A .

Pozorování Pro každé $A \subseteq \mathbb{N}$ platí, že A je rekurzivní $\Leftrightarrow A, \bar{A}$ jsou r. s.

Rozhodnutelné teorie

Dá se pravdivost sentence v dané teorii algoritmicky rozhodovat?

Předpokládáme (vždy), že jazyk L je **rekurzivní**. Teorie T nad L je **rozhodnutelná**, je-li $Thm(T)$ rekurzivní, jinak je **nerozhodnutelná**.

Tvrzení Pro každou teorií T jazyka L s rekurzivně spočetnou axiomatikou,

(i) $Thm(T)$ je **rekurzivně spočetná**,

(ii) je-li navíc T **kompletní**, je $Thm(T)$ rekurzivní, t.j. T je **rozhodnutelná**.

Důkaz Konstrukce systematického tabla z T s $F\varphi$ v kořeni předpokládá danou enumeraci axiomů T . Má-li T r. s. axiomatiku, je možné ji poskytnout algoritmicky. Pak konstrukce dává algoritmus, který rozpoznává $T \vdash \varphi$.

Je-li navíc T kompletní, pak pro každou sentenci φ platí $T \not\vdash \varphi \Leftrightarrow T \vdash \neg\varphi$.

Tedy **paralelní** konstrukce systematických tabel z T s $F\varphi$ resp. $T\varphi$ v kořeni poskytuje algoritmus pro rozhodování, zda $T \vdash \varphi$. \square

Rekurzivně spočetná kompletace

Co když efektivně popíšeme všechny jednoduché kompletní extenze?

Řekneme, že množina všech (až na ekvivalenci) **jednoduchých kompletních extenzí** teorie T je **rekurzivně spočetná**, existuje-li algoritmus $\alpha(i, j)$, který generuje i -tý axiom j -té extenze (při nějakém očíslování), případně oznámí, že (takový axiom či extenze) neexistuje.

Tvrzení *Má-li teorie T rekurzivně spočetnou axiomatiku a množina všech (až na ekvivalenci) jejích jednoduchých kompletních extenzí je rekurzivně spočetná, je T rozhodnutelná.*

Důkaz Díky r. s. axiomatice poskytuje konstrukce systematického tabla z T s $F\varphi$ v kořeni algoritmus pro rozpoznání $T \vdash \varphi$. Pokud ale $T \not\vdash \varphi$, pak $T' \vdash \neg\varphi$ v nějaké jednoduché kompletní extenzi T' teorie T . To lze rozpoznat **paralelní postupnou** konstrukcí systematických tabel pro $T\varphi$ z jednotlivých extenzí.

V i -tém stupni se sestrojí tabla do i kroků pro prvních i extenzí. \square

Příklady rozhodnutelných teorií

Následující teorie jsou rozhodnutelné, ačkoliv jsou nekompletní.

- teorie **čisté rovnosti**; bez axiomů v jazyce $L = \langle \rangle$ s rovností,
- teorie **unárního predikátu**; bez axiomů v jazyce $L = \langle U \rangle$ s rovností, kde U je unární relační symbol,
- teorie **hustých lineárních uspořádání** $DeLO^*$,
- teorie **algebraicky uzavřených těles** v jazyce $L = \langle +, -, \cdot, 0, 1 \rangle$ s rovností, s axiomy teorie těles a navíc axiomy pro každé $n \geq 1$,

$$(\forall x_{n-1}) \dots (\forall x_0) (\exists y) (y^n + x_{n-1} \cdot y^{n-1} + \dots + x_1 \cdot y + x_0 = 0),$$

kde y^k je zkratka za term $y \cdot y \cdot \dots \cdot y$ (\cdot aplikováno $(k - 1)$ -krát).

- teorie **komutativních grup**,
- teorie **Booleových algeber**.

Rekurzivní axiomatizovatelnost

Dají se matematické struktury “efektivně” popsat?

- Třída $K \subseteq M(L)$ je **rekurzivně axiomatizovatelná**, pokud existuje teorie T jazyka L s rekurzivní axiomatikou a $M(T) = K$.
- Teorie T je rekurzivně axiomatizovatelná, pokud $M(T)$ je rekurzivně axiomatizovatelná.

Tvrzení Pro každou konečnou strukturu \mathcal{A} v konečném jazyce s rovností je $\text{Th}(\mathcal{A})$ rekurzivně axiomatizovatelná. Tedy, $\text{Th}(\mathcal{A})$ je rozhodnutelná.

Důkaz Necht' $A = \{a_1, \dots, a_n\}$. Teorii $\text{Th}(\mathcal{A})$ axiomatizujeme jednou sentencí (tedy rekurzivně) kompletně popisující \mathcal{A} . Bude tvaru “existuje právě n prvků a_1, \dots, a_n splňujících právě ty základní vztahy o funkčních hodnotách a relacích, které platí ve struktuře \mathcal{A} .” \square

Příklady rekurzivní axiomatizovatelnosti

Následující struktury \mathcal{A} mají **rekurzivně** axiomatizovatelnou teorii $\text{Th}(\mathcal{A})$.

- $\langle \mathbb{Z}, \leq \rangle$, teorií **diskrétních lineárních uspořádání**,
- $\langle \mathbb{Q}, \leq \rangle$, teorií **hustých lineárních uspořádání bez konců** (*DeLO*),
- $\langle \mathbb{N}, \mathcal{S}, \mathbf{0} \rangle$, teorií **následníka s nulou**,
- $\langle \mathbb{N}, \mathcal{S}, +, \mathbf{0} \rangle$, tzv. **Presburgerovou aritmetikou**,
- $\langle \mathbb{R}, +, -, \cdot, \mathbf{0}, \mathbf{1} \rangle$, teorií **reálně uzavřených těles**,
- $\langle \mathbb{C}, +, -, \cdot, \mathbf{0}, \mathbf{1} \rangle$, teorií **algebraicky uzavřených těles charakteristiky 0**.

Důsledek Pro uvedené struktury je $\text{Th}(\mathcal{A})$ **rozhodnutelná**.

Poznámka Uvidíme, že ale $\underline{\mathbb{N}} = \langle \mathbb{N}, \mathcal{S}, +, \cdot, \mathbf{0}, \leq \rangle$ rekurzivně axiomatizovat **nelze**. (Vyplývá to z první Gödelovy věty o neúplnosti).